

## **ЗМІНИ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛЬНО-ЛОКАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ: ПОШУК НОВИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ**

Легалізація і повага прав власності є найважливішими нормами, що конституують ринкову систему господарювання. При цьому відповідно до конституції ринку, економічним суб'єктам вигідно вступати в права власності та дотримуватися їх, бо, по-перше, право власності є одним з інститутів, що знижують невизначеність в суспільних взаємодіях. По-друге, при встановленні і дотриманні прав власності оптимізується використання обмежених ресурсів. Втім, глобально-локальні ринкові трансформації на рубежі ХХ-ХХІ ст., які сполучалися з процесами масштабного перетворення прав і відносин власності та зумовили наростання економічної процесуальності і невизначеності господарських перспектив, виявили обмеженість існуючих теоретичних підходів для свого адекватного пояснення.

Важливо враховувати, що, за межами суспільного регулювання, інститут приватної власності знаменує вищу форму прояву феномену соціально-економічного відчуження, який у згорнутому вигляді містить всі інші його суспільні форми. Дослідження природи відчуження в теоріях суспільного договору Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, у працях Г. Гегеля і К. Маркса справило значний вплив на філософське осмислення цього феномена в ХХ столітті. У контексті основних соціолого-філософських підходів, найважливіші форми прояву відчуження зумовлюються і сполучаються з процесами «знелюднення» – втратою суб'єктами соціуму сутнісних видових ознак, власної «природи». Видатні представники соціологічної думки констатували й ретельно досліджували довгострокову тенденцію активізації процесів суспільного відчуження.

Подолання відносин відчуження є складним, суперечливим і тривалим процесом, і більшість філософів ХХ ст. скептично ставилися до розв'язання зазначеної проблеми. Головне ж завдання філософії вони бачили в тому, щоб допомогти людині гідно жити в відчуженому світі, який постійно породжує вітальні загрози.

На рубежі століть великі надії в цьому сенсі зв'язувалися зі становленням інформаційно-мережевої економіки, проте, остання, як виявилось, породжує цілий ряд нових суспільних протиріч і відчужених форм. А саме, на рубежі століть глобально-локальні процеси перетворення прав і відносин власності ініціювали реформування панівної патерналістської моделі соціальної ринкової держави. Передбачалося, що у нових умовах господарювання ефективність системи державного управління має перетворитися на ключовий фактор економічної могутності держави, і це зумовить становлення нового типу державного сектора. Формування механізмів ефективного управління відтворювальним потенціалом відкривало для світової інтелектуальної еліти можливість сформулювати модель соціально орієнтованої інноваційної економіки, що відповідає реаліям інформаційного (постіндустріального) суспільства.

Втім, недостатнє теоретичне осмислення трансформації механізмів державного управління внаслідок ослаблення методологічних позицій причинно-наслідкового аналізу сприяло ціннісному вихолощуванню інститутів, покликаних здійснити адекватну трансформацію відносин власності і управління, зміцненню суспільних пріоритетів економічної ефективності за рахунок послаблення принципів соціальної відповідальності. Глобальна фінансово-економічна криза виявила невідповідність такої форми ефективної держави законам становлення інформаційного суспільства. Посткризовий етап суспільного розвитку закріпив і посилив суперечливі тенденції [1, с. 12].

Новітній етап розвитку інформаційно-мережевої економіки пов'язаний зі становленням цифрового алгоритмічного суспільства з осередком у формі платформної економіки, яка на тлі поширення новітніх технологій також продукує низку суспільних загроз і ризиків. Реалізація

загальнолюдського права на творчу діяльність є найбільш ефективним способом (певною ідеальною зброєю) протидії диктату алгоритмічних технологій. Втім сьогодні процес творчості дедалі більше спрямовується проти людини, бо здійснюється переважно у галузях, які підживлюють технології гібридної війни.

З урахуванням викликів, пов'язаних з російською воєнною агресією проти суверенної України, можна констатувати, що проблема суспільного відчуження набуває ознак найвищого загострення, адже від її розв'язання залежить саме існування глобально-локального соціуму.

Належний захист прав власності є атрибутом сучасної цивілізації. За дослідженням 2018–2019 рр. Робочої експертної групи з управління земельними ресурсами (WPLA) при Комітеті Європейської економічної комісії (ЄЕК) ООН з питань міського розвитку, житлового господарства та землекористування, населення України досить високо оцінювало рівень захищеності майнових прав; абсолютна більшість власників мала належні правові документи на особисте майно, а основною причиною незахищеності майнових прав вважалися зовнішні обставини, що в широких масштабах підтвердилося в ході розпочатих Російською Федерацією бойових дій з метою перетворення світогосподарського порядку.

За умов ціннісної методологічної дезорієнтації в науковій, перш за все, економічній сфері, коли існуюча модель світового політико-економічного порядку піддається руйнації, а новий, прийнятний для більшості глобально-локальних гравців, наукове обґрунтований конструкт суспільних взаємодій донині не сформований, правові засади громадянського суспільства зазнають процесів загрозливої ерозії, зокрема, через довільно запроваджувані «нові» закони ведення бойових дій. Отже, можна констатувати, що на тлі загальної політизації локально-глобальних економічних відносин за умов активізації гарячої фази гібридної війни з початком російської агресії проти України відбуваються процеси ірраціональної трансформації інституту власності, який реалізується переважно як право політичного розпорядження майном, правовими повноваженнями, життям, господарськими перспективами та історичними долями.

Наростання загрозливих тенденцій глобально-локальної турбулентності й невизначеності господарських перспектив спонукає до активних пошуків нових методологічних засад дослідження відносин власності і влади для формування адекватних механізмів інституційного управління суспільними перетвореннями.

Втім, виявляється, що незважаючи на тривалу історію дослідження відносин власності, влади і управління, на сьогоднішній день в наукових колах відсутня єдність в їх розумінні. Сучасні словники зазвичай трактують власність як приналежність матеріальних і духовних благ певним особам, як юридичне право такої належності, зумовлене суспільними економічними відносинами. Тобто, суспільна природа власності виявляється двоїстою, причому юридична сторона її превалює, є основоположною. Для ринкової системи господарювання такий стан справ значною мірою виправданий, бо сукупність прав власності суб'єктів на капітальні й споживчі блага обумовлює тут свободу економічного вибору, а разом з тим і принципи рушійної мотивації (умови розподілу і отримання доходу), норми економічної відповідальності, підвалини суспільних відносин відповідно до правила «рівний прибуток на рівний капітал».

Однак, незважаючи на те, що права власності складають вихідну передумову ринкового обміну, традиційні підручники економікс не приділяють належної уваги щодо їх спеціального роз'яснення, роблячи наголос на дослідженні відповідних функціональних господарських зв'язків. Отже, в економічній науці і освітніх колах нині склалася парадоксальна ситуація: економічна природа відносин власності все більше виключається з дослідницьких програм, а юридичні аспекти прав власності розглядаються переважно не в сутнісній, а в функціональній площині. При цьому, як зазначалося, новітні глобально-локальні ринкові трансформації, з одного боку, зумовлені перетворенням прав і відносин власності, з іншого, – актуалізують й продукують такі перетворення. Тому дослідження відносин власності в сучасних умовах нагально потребує оновлення методологічного інструментарію за допомогою пильного «углядування» до історії і переосмислення фундаментальних економічних понять і уявлень про картину світу.

Що стосується вітчизняних наукових традицій, то в економічній літературі власність тлумачиться як система історично змінюваних відносин привласнення засобів виробництва і

предметів споживання, що, з одного боку, об'єктивно визначаються характером існуючої системи виробництва, розподілу, обміну, споживання, з іншого, – зумовлюють саму таку систему. До кінця XX ст. сформувалися *декілька підходів щодо розуміння власності*. А саме, власність визначалася як окреме економічне (виробниче) відношення, що відбиває форму суспільного присвоєння матеріальних благ, в першу чергу, засобів виробництва; ототожнювалася із загальною сукупністю економічних відносин, які забезпечують розширене суспільне відтворення; розглядалася як форма юридичного прояву виробничих відносин, сукупність норм права.

Одночасно у вітчизняній економічній науці, зусиллями А. Гриценко та його прихильників, зароджується новий теоретичний напрям до дослідження економічної природи власності з позицій відносин спільно-розділеної праці. На нашу думку, такий підхід містить дієвий потенціал для осмислення глобальних ринкових трансформацій на рубежі XX – XXI ст., хоча донині не отримав належного визнання у наукових колах. Розвиваючи другий з трьох раніше названих теоретичних підходів, А. Гриценко виділяє в предметній площині політичної економії три категоріальних ряди – споживчої вартості, вартості і ціни, або мінової вартості. Власність, на думку автора, неправомірно відносити до жодного з таких конкретних рядів, в той же час вона виконує тут роль системо утворювальної, зв'язувальної категорії – і саме в єдності з відносинами вартості [2, с. 50–58.].

Якщо виходити із положення про взаємозв'язок відносин власності і вартості, то з *позицій ціннісної методології, що відображає взаємне перетікання відносин граничної корисності, вартості і ціни* [3, с. 27-28], **власність постає суспільним інститутом (суспільним благом) в єдності природної, економічної та правової своїх складових.**

Подвійна, економіко-юридична, природа відносин власності отримала визнання в сучасній економічній науці. Відомо, що будь-яка правова норма впливає з економічного відношення, яке потребує правової форми затвердження. Після фіксації в правовій нормі це відношення, проте, виступає вже не як специфічна причина такої норми, а як наслідок застосування права. Тому в повсякденному житті люди, перш за все, стикаються з відносинами власності як з правовими нормами і лише більш ґрунтовне ознайомлення з процесами реального користування об'єктами виявляє діалектичний взаємозв'язок правових та економічних відносин привласнення [4, с. 365].

З юридичної точки зору власність постає суб'єктно-об'єктним відношенням, що розгортається в системі правових норм користування, розпорядження, володіння і розуміється широко – як все особисто-приватно властиве, приналежне людині, включаючи її життя і свободу. За Г. Гегелем, навіть власне людське тіло, оскільки воно є безпосереднім наявним буттям, вихідне не відповідає духу; і для того, щоб бути його слухняним органом і живим засобом, повинно бути взято духом у володіння [5, с. 103–106]. Виходить, що, окрім економіко-юридичних аспектів, власність спирається на певну природну платформу, а, отже, відбиває не двоїсту, а троїсту природу суспільних господарських відносин.

Дійсне, на думку фахівців, користування як вихідне визначення володіння і привласнення споживаного є загальним законом біологічного життя. Будучи умовою будь-якого привласнення, користування притаманне не тільки людині, але всім живим істотам і передусім пов'язано з володінням життєвим природним простором, територією [6]. Проте, економічні відносини власності виникають при переході від привласнювального типу господарства до виробничого; їх первісною передумовою виступають трудові відносини, а об'єктом привласнення-відчуження є не просто благо, але благо обмежене, економічне. Трудові відносини протікають у часі і матеріалізуються в інвестиційних і споживчих благах, які постають об'єктами власних і владних відносин.

*Отже, власність в економічному розумінні можна визначити широко – як систему суб'єкт-суб'єктних відносин з приводу привласнення-відчуження матеріалізованого (втіленого до певного об'єкту) індивідуального і суспільного вільного часу, яка опосередкована просторово локалізованим правом володіння економічними ресурсами (капіталом), і обумовлює «ефект синергії» (збільшення багатства або економії витрат). Ця система динамічне видозмінюється в процесі еволюції спільно-розділених відносин організації трудового процесу.*

Становлення системи відносин спільно-розділеної праці щільно пов'язано з виникненням приватної і державної форм власності, коли роздільність проявляється в реалізації функцій інституту приватної власності, спільність – в реалізації функцій держави як носія і виразника суспільних інтересів. Спільно-розділені відносини власності набувають зрілості з утворенням акціонерних товариств і формуванням системи корпоративного управління, як в межах державних підприємств і великих компаній, так і у взаєминах між державою і корпораціями. Така сукупність відносин обумовлює наповнення і динаміку інституційних форм сучасного господарського життя і покликана спрямувати ефекти економічної синергії на благо суспільства.

Сьогодні процеси перетворення форм власності в глобальне-локальному просторі суспільних взаємодій зберігають актуальність. При цьому в контексті логіки спільно-розділеної праці з урахуванням світового досвіду, форма власності (державна чи приватна) як така не є безумовною ознакою успішності економічної діяльності; критерієм економічної ефективності стає якість управлінських відносин – належна організація спільно-розділеного корпоративного управління об'єктами власності.

Важливо враховувати, що сучасна модель суспільного господарювання як середовище перетворення прав і відносин власності має потрібну будову. Загальну видиму її платформу становить традиційна ринкова економіка, на яку «нашаровуються» інформаційний сектор і мережеві структури, а в надрах системи відбувається переструктурування економічного укладу життя: згортання відносин соціалізації і поширення відносин капіталізації з метою розбудови інститутів ефективного господарювання. Втім, як зазначалося, такі зміни, внаслідок недостатньої наукової рефлексії змісту й соціально-економічних наслідків поширення інформаційних технологій, цифрової економіки, віртуальної реальності, зумовлюють модифікацію традиційних відносин відчуження і викликають до життя нові його форми.

З позицій ціннісного осмислення змісту відносин власності, існуюча модель суспільного господарювання має набути дещо іншої структури. Верхній її рівень, пов'язаний з виробництвом та наданням чистих суспільних благ, покликаний відобразити соціально-економічну міць національної держави. Нижній рівень, представлений ринком приватних благ, є сферою реалізації приватного інтересу, вільної взаємодії сил попиту та пропозиції. Середній рівень – ринок суспільних товарів, який, через належно організовану систему взаємного корпоративного управління, забезпечує узгодження приватного й суспільного інтересу і формує засади економіки довіри як підґрунтя для подальшої розбудови гармонійної інституційної архітекτονіки господарства [7, с. 101].

З урахуванням триваючої російської агресії, довгострокові тенденції із зміни прав і відносин власності на глобальне-локальному рівні зумовлені низкою фінансово-економічних санкцій, введених проти Росії країнами-технологічними лідерами та політико-економічними взаєминами України з такими країнами. Зокрема, повоєнна відбудова економіки України із подальшим відновленням її стійкого соціально-економічного розвитку можлива на засадах спільно-розділеного відновлення пошкодженої та знищеної інфраструктури, створення умов для розвитку людського капіталу, кардинального скорочення зовнішнього боргу України через надання міжнародної фінансово-економічної допомоги для активізації внутрішніх творчих господарських процесів і стимулів.

### Список літератури:

1. Артьомова Т. Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. *Економічна теорія*. 2016. №3. С. 5-17.
2. Гриценко А. Сумісне-розділені відносини: праця, власність и влада. *Економіка України*. 2003. № 3. С. 50–58.
3. Артемова Т. И. Стоимость и цена: логико-исторический процесс формообразования. К.: *Основа*, 2006. 444 с.
4. Артьомова Т.І. Трансформації відносин власності як підґрунтя інституційної архітекτονіки суспільного господарювання / Формування інституційної архітекτονіки інформаційно-мережевої економіки: монографія / За ред. академіка НАН України А. А. Гриценка.

К.: НАН України, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”; ДННУ “Академія фінансового управління”. К., 2021. 736 с. С. 362–404.

5. Гегель Г. В. Философия права / Пер. с нем. М.: Мысль, 1990, с. 103–106.

6. Wilson E. O. Sociobiology: The New Synthesis. Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1975. Pp. 256–257.

7. Артёмова Т.І. Ціннісні засади рівноважного економічного розвитку в умовах новітніх глобальних викликів. *Український соціум*. 2021. № 3 (78). С. 88–106

**Бажал Ю.М.**

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,  
д.е.н., професор, кафедра економічної теорії

## **ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОСИСТЕМИ**

Інституційне забезпечення ефективної взаємодії університетів і підприємств в процесі створення інновацій набуло сьогодні особливої і нової актуальності у зв'язку з переходом багатьох країн до політики формування інноваційної знанневої економіки, яка останнім часом термінологічно еволюціонувала вже під назву інтелектуальна (smart) економіка. Методологічним ядром парадигми інноваційно-знанневої та інтелектуальної економіки виступає концептуальна візія, що сьогодні в постіндустріальному світі саме спроможність країни не тільки генерувати нові знання, а й здійснювати їхню комерціалізацію у вигляді технологічних та продуктових інновацій, стає вирішальним ресурсом для забезпечення конкурентоздатності та стабільного економічного зростання країни [1].

Тому в сучасних програмних документах щодо економічної стратегії передових країн на перші місця висувуються заходи, спрямовані на розвиток інноваційного потенціалу: піднесення освіти і науки, створення інфраструктури трансферу інноваційних технологій, підтримки інноваційної діяльності у всіх сферах життя, забезпечення широкої міжнародної інтеграції в освітньому, науковому та інноваційному світовому просторі [2], формуються спеціальні національні інноваційні системи для реалізації такої політики [3], здійснюється докладніший статистичний моніторинг всіх складових інноваційного циклу та інноваційної політики [4]. Наполегливий пошук ефективних інструментів державної політики щодо створення інституційних умов для успішної генерації інновацій в останні десятиріччя привів до формування нового методологічного погляду на організаційні умови та інструменти політики, які найкращим чином сприяють генерації інновацій та підтриманню цього процесу в країні у безперервному режимі. В результаті відбулась зміна моделі управління інноваційними процесами: від лінійної моделі інноваційного циклу до його кооперативної моделі чи так званої моделі «Потрійної спіралі». Така методологічна та практична трансформація докорінно змінила роль, форми і значущість взаємодії інститутів науки, освіти і бізнесу в інноваційному процесі [5].

В лінійній моделі інноваційний процес забезпечується послідовно різними інститутами, які функціонують для забезпечення виконання робіт на кожній стадії циклу. Фундаментальні і прикладні дослідження переважно здійснюються в університетах (в Україні – різні ЗВО) і спеціалізованих наукових установах (в Україні наприклад - НАН України), конструкторські розробки і дослідні зразки здійснюються переважно в спеціалізованих галузевих дослідно-конструкторських технологічних організаціях і безпосередньо на підприємствах (заводська наука), а процес комерційної реалізації виконаних розробок (інновації) – на підприємствах. В цій моделі існує проблема спеціального інституційного забезпечення «трансферу технологій», тобто передачі результатів, отриманих на кожній стадії, далі по ланцюгу. При реалізації цієї моделі не поодиноким виникала ситуація, коли НДР, виконана і закінчена на одній стадії, не враховувала особливості наступних стадій і тому не просувалась далі до кінцевого результату – комерціалізації науково-технічних досягнень, тобто перетворення їх в інновації [6].

Система управління інноваційним циклом як єдиним цілим забезпечується інституціям трансферу технологій. Але традиційний такий процес міг тривати роками і не закінчуватись